

VOCABULARUL
EUROPEAN
AL
FILOSOFIILOR
DICȚIONARUL INTRADUCTIBILELOR

VOLUM COORDONAT DE BARBARA CASSIN

Traducere și adăugiri la ediția în limba română coordonate
de ANCA VASILIU și ALEXANDER BAUMGARTEN

Cuprins

LISTA AUTORILOR	5
LISTA TRADUCĂTORILOR ȘI AUTORILOR ARTICOLELOR ȘI AI TEXTELOR ÎNCADRATE CE CONSTITUIE VOCABULARUL FILOSOFIC ROMÂNESC	13
MULȚUMIRI	19
PREZENTARE (Barbara Cassin)	21
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI ÎN LIMBA ROMÂNĂ (Anca Vasiliu și Alexander Baumgarten)	24
MOD DE UTILIZARE	25
VOCABULARUL EUROPEAN AL FILOSOFIILOR	27
ANEXE	
1. <i>Index de nume proprii</i>	1463
2. <i>Index al principalilor autori și al pasajelor citate</i>	1487
3. <i>Index de traducători și traduceri citate</i>	1503
4. <i>Index de termeni</i>	1513
5. <i>Instrumente de lucru</i>	1543

Notă asupra ediției în limba română

Originalul *Vocabularului* are o arhitectură logică simplă: articole de fond și texte direcționale care subsumează altele specifice și complementare, trimițând adesea unele la altele în mod independent. Toate acestea beneficiază de cele mai multe ori și de articole încadrate, care clarifică aspecte particulare derivate din cele direcționale sau din cele specifice și care comunică reciproc. Față de ediția originală, volumul tradus în limba română cuprinde în plus articole și note complementare specifice vocabularului filosofic românesc, redactate în spiritul dicționarului conceput de Barbara Cassin. Pe de o parte sunt articole de sinteză cu intrare proprie, precum „Română (limbă)” sau „Vocabularul filosofic românesc”, urmat de „Vocabularul și istoria logicii românești”. Acestea sunt echivalente articolelor de fond din dicționarul original care propun o viziune istorică și lingvistică asupra limbii și creației unui lexic filosofic. Pe lângă textul de sinteză, ele cuprind și numeroase note încadrate consacrate fie unor aspecte culturale legate de formarea limbii și a terminologiei conceptuale, fie unor expresii lexicalizate prin utilizarea lor în lucrările unor filosofi, fie unor termeni arhaici, rari, uitați, bizari sau, dimpotrivă, uzuali, dar recuperați de filosofi care au scris despre specificul vocabularului conceptual românesc. Vom întâlni astfel note consacrate unor expresii precum „spațiul mioritic”, „diferențiale divine”, „forme fără fond” sau unor cuvinte precum „dat”, „ispită”, „întru”, „krinamen”, „consonantism”, care sunt diferite exemple de intraductibile fie în interiorul unei rețele semantice pe care o creează, fie prin modul de importare și fabricare a unui termen românesc adoptat din rețelele altor limbi.

Numărul acestora din urmă este însă mult mai mare decât cel al termenilor care figurează în articolele românești cu intrare proprie. Cele mai multe dintre cuvintele specifice limbajului conceptual românesc („aidoma”, „ba”, „cuget”, „duh”, „fire”, „ființă”, „har”, „ins”, „noimă”, „parakalie”, „rost”, „soartă” etc.) apar ca note integrate în articolele deja existente în *Vocabular*, intrând în rețelele semantic-conceptuale ale mai multor limbi. Aceste cuvinte (uneori expresii) sunt modul propriu de a spune în românește acel ceva filosofic ce ține de o categorie, de o noțiune teologică sau de un sentiment. Există așadar, pe de altă parte, numeroase inserturi de note, uneori mici articole, toate însoțite de referințe bibliografice, care extind aria lexicului existent în ediția originală către vocabularul românesc și către filosofi români precum Lucian Blaga sau Constantin Noica, care au creat la rândul lor un vocabular, un limbaj filosofic și un mod de a filosofa în orizontul limbii române.

La aceste două categorii de „intrări” specifice ediției românești se adaugă alte două intervenții care nu respectă întru totul structura și concepția volumului original, dar care pun în evidență situația particulară în care s-a creat un vocabular filosofic românesc. Astfel, unii termeni sunt „bransați” direct la articolele direcționale ale volumului, întrucât au relevanță în rețeaua specifică indicată în direcțional, dar nu prezintă conexiuni fățișe cu nici unul din termenii la care trimite direcționalul. Este vorba de termeni sau, uneori, de expresii lexicalizate asupra cărora s-a reflectat din perspectivă românească: de pildă, la direcționalul „Cultură”, nota „Cultură majoră și cultură minoră (Emil Cioran)”; sau, la direcționalul „Destin”, nota despre dubletul românesc „Soartă – ursită”; sau notele despre termenii „veac, veci, veșnicie” atașate direcționalului „Eternitate”. Cealaltă infidelitate pe care ne-am permis-o este aceea de a oferi un spațiu mai generos perspectivei istorice și de a integra în această perspectivă nu numai filosofi consacrați, ci și oameni de cultură, lexicografi, etnografi și profesori de filosofie care au avut o contribuție deosebită în căutarea și stabilizarea unui lexic filosofic românesc atât prin studiile dedicate textelor vechi și folclorului, cât și prin traduceri pe care le-au realizat, cu precădere în secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX, din opere filosofice grecești, germane, franceze și italiene. Astfel, cititorul ediției românești a *Vocabularului european* va descoperi în articolul „Română (limbă)” nu numai note despre vocabularul *Categoriilor* la Cantemir, de pildă, ci și o serie de fișe de autor prezentând principalele personalități ale culturii române premoderne și moderne care au tradus opere din filosofia europeană clasică sau contemporană lor. Filosofia românească s-a născut, conceptual și lexical, pe căi proprii și din surse uneori nebanuite, care au condus-o către fabricarea propriilor concepte și expresii intraductibile, în paralel cu integrarea sau adaptarea conceptelor universale.

Anca VASILIU
Alexander BAUMGARTEN

Mod de utilizare

Lucrarea, de circa 10 milioane de semne, compară în cele peste 400 de articole mai mult de 4.000 de cuvinte, expresii, formule din cincisprezece limbi europene sau constitutive ale Europei (principalele limbi luate în considerare: ebraică, greacă, arabă, latină, germană, engleză, bască, spaniolă, franceză, italiană, norvegiană, portugheză, rusă, suedeză, ucraineană)*.

Dicționarul cuprinde trei tipuri de articole, distincte din punct de vedere tipografic.

- Anumite articole tratează un singur cuvânt, dintr-o singură limbă, „intraductibil” care relevă o constelație dată în timp și/sau spațiu – de pildă, *LEGGIADRIA*, care exprimă grația feminină în Renașterea italiană și ne evocă zâmbetul Giocondei, sau *MIR*, care în rusă desemnează pacea, lumea și satul.

Altele prezintă una sau mai multe rețele, cu scopul de a încerca să distingă aspectele lor singulare: de exemplu, în articolul *POLITICUL* este vorba despre *politic, politică, politics* și *policy*; *STRUCTURĂ* recurge la comparația cu *pattern* și *Gestalt*; iar în articolul *SENS / SIMȚ* sunt dezvoltate toate sensurile „sensului”, de la fasciculul de sensuri din latină (prin unificatorul *sensus*, care traduce grecescul *nous*, literal „fler, intuiție”, dar care face trimitere, de asemenea, la semnificația unui cuvânt sau a unui text) până la încurcătura germano-engleză născută din *Sinn, Bedeutung, meaning, sense*, care se complică și mai mult odată cu traducerea franceză prin *dénotation* sau *référence*. Cuvintele din diverse limbi plasate în chenarul de sub titlul articolului nu au pretenția de a fi traduceri, bune sau rele, ale acestuia: ele sunt echivalenți, aproximații, analogii dezvoltate efectiv în articol.

- Anumite articole mai generale, într-un sens metaarticole, examinează funcționarea unei limbi sau a alteia în ansamblul ei pornind de la o caracteristică determinantă: de exemplu, diferența dintre *ser/estar* în spaniola filosofică (articolul *SPANIOLĂ*) sau diglosia în rusă (*RUSĂ*). Unele dintre aceste articole tratează o importantă problemă specifică diferitelor limbi, cum ar fi ordinea cuvintelor (*ORDINEA CUVINTELOR*) sau modul de a reda timpul și aspectul (*ASPECT*).

Articolele cele mai vaste sunt în general rodul unei colaborări, iar textele încadrate (semnate dacă nu sunt scrise de autorul/autorii articolului) prezintă tot atâtea perspective asupra unui text, asupra traducerilor acestuia, a unei terminologii, a unei tradiții.

- În sfârșit, articolele direcționale, nesemnate, au rolul de a servi ca ghid de lectură. Ele trimit spre articolele pertinente din limbi străine (*LUME* și *PACE* ne trimit la rusescul *MIR*, *MALAISE* trimite la desemnarea disfuncțiilor suflet-corp și la implicațiile existențiale ale acestora, *ACEDIA, DESENGAÑO, DOR, MELANCOLIE, SAUDADE, SEHNSUCHT, SORGE*). Aceste articole propun în egală măsură o sinteză a dificultăților și diferențelor (*NIMIC, TIMP*). Atunci când fac trimitere, în calitate de corelate, la pasaje din interiorul altor articole sau la indici, le distingem prin caractere italice.

Două tipuri de indici fac din acest dicționar un adevărat instrument de lucru. Pe de o parte, trei indici de persoane: pe lângă clasicul indice de nume proprii, vom găsi un indice al principalilor autori și al principalelor pasaje citate, precum și un indice, probabil primul de acest gen, al principalilor traducători și al principalelor traduceri discutate, unde Cicero sau Boethius stau alături de Barnes, Berman sau Klossowski și autorii dicționarului. Pe de altă parte, prezentăm un indice al principalelor cuvinte studiate, repertoriate în funcție de diferitele limbi. Trimiterile se fac la articole sau, în cazul articolelor lungi, la părți ale articolelor.

---

* Cifrele menționate țin cont și de articolele și notele complementare incluse în ediția românească a *Vocabularului* (n. ed.).

pe care o vom da acestei limite: egoism sau o iubire de sine care ține cont și de celălalt? Sidgwick se întreabă dacă imperati­vele prudenței sunt compatibile cu maxima utilitaristă a bunăvoinței raționale sau cu axioma dreptății și a echității. Acest lucru ne arată că problema este departe de a fi rezolvată (*The Methods of Ethics*, pp. 168-169 și 194). A treia caracteristică a noțiunii constă în raportul său cu temporalitatea. Prudența este contrariul raționamentului pe termen scurt și irațional, a ceea ce Mill numește *expediency* (*L'Utilitarisme*, trad. fr., pp. 61 și 100). Ea presupune o capacitate de anticipare rațională, modalități complexe de raționare pentru a evalua o decizie în raport cu alta, un avantaj imediat în raport cu un altul mai mare, dar mai îndepărtat, spre exemplu. Nu trebuie să uităm că *prudencia* latină vine de la *providentia*, adică *foresight*, „prevedere”.

II. INTERESELE AGENTULUI RAȚIONAL

Putem observa în sensul tehnic vehiculat de *prudential* alunecări de sens care se produc după cele trei direcții pe care le-am evocat. În primul rând, agentul rațional ideal din raționamentele teoriilor economice este interesat doar de maximizarea utilității sale, adică a preferințelor sale exprimate, și nu de fericirea sa, care este o noțiune dispărută din cauza „normativității” sale prea mari. Economia lui *welfare* înlocuiește concepția scopului acțiunii raționale reprezentat de atingerea unei stări de conștiință agreabile, a plăcerii sau a fericirii, cu satisfacerea dorințelor, a preferințelor, chiar dacă știm bine că ceea ce ne dorim nu ne face întotdeauna fericiți. Apoi, conform individualismului metodologic, agentul rațional nu este interesat decât de propria satisfacție; luarea în calcul a celuilalt nu se face decât prin estimarea șanselor de succes ale negocierii sau ale amenințării. Suntem în cadrul unui model individualist și conflictual în care cooperarea nu se decide decât pentru că ne maximizează șansele (dilema prizonierului). Aporiile amorului propriu și ale iubirii de sine sunt eliminate. În sfârșit, după cum subliniază în mod just Jean-Pierre Dupuy (în P. Raynaud și S. Ryals, *Une prudence moderne?*, p. 100), temporalitatea, așa cum este reprezentată de modelul economic, inversează săgeata timpului, în sensul că raționamentele se efectuează pe baza a ceea ce s-ar fi întâmplat dacă o decizie *x* ar fi fost luată înainte, producând un rezultat *y*, rezultat care nu se va produce niciodată deoarece, între timp, vom fi avut grijă să luăm o decizie mai avantajoasă.

Catherine AUDARD
(trad. G. Sabău)

BIBLIOGRAFIE

- ARISTOTEL, *Éthique à Nicomaque*, trad. fr. J. Tricot, Vrin, Paris, 1983.
 DUPUY, Jean-Pierre, „Prudence et rationalité”, în P. RAYNAUD și S. RIALS (ed.), *Une prudence moderne?*, PUF, Paris, 1992.
 GAUTHIER, David, *Morals by Agreement*, Clarendon Press, Oxford, 1986.
 GRIFFIN, James, *Well-Being*, Clarendon Press, Oxford, 1986, cap. 8.

- KANT, Immanuel, *Fondements de la métaphysique des mœurs* [1785], trad. fr. V. Delbos, Gallimard, Paris, 1985.
 MILL, John Stuart, *Utilitarianism*, Londra, 1863; *L'Utilitarisme*, trad. fr. C. Audard, PUF, „Quadrige”, Paris, 1998.
 RAWLS, John, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1971; *Théorie de la justice*, trad. fr. C. Audard, Seuil, Paris, 1987.
 SIDGWICK, Henry, *The Methods of Ethics* [1874], Macmillan, Londra, ed. a VI-a, 1901, ed. a VII-a, prefață J. Rawls, Hackett Publishing Co., Londra, 1981; *Les Méthodes de l'éthique*, trad. fr. F. Robert, în C. AUDARD (ed.), *Anthologie historique et critique de l'utilitarisme*, t. 2, PUF, Paris, 1999.

PRUDENȚĂ „Prudență” derivă din latinescul *prudencia*, în care Cicero încă auzea *providentia*, acea „prevedere” ce caracterizează „providența”. Cuvântul latin, legat de o civilizație bazată pe drept (*iurisprudencia*; vezi LEX, II, B), încearcă să redea grecescul φρόνησις, care desemnează înțelepciunea practică, deopotrivă intelectuală (φρονεῖν, „a gândi”, φρένες, „plămâni”; cf. SUFLET, textul încadrat 3, „Grecii lui Onians...”; cf. INIMĂ) și morală: trimitem la PHRONESIS pentru explorarea interpretărilor și traducerilor acestui termen-cheie în diferitele rețele lingvistice (în special germ. *Klugheit*). Vezi MORALĂ, ÎNTELEPCIUNE, VIRTUTE. A se compara cu LOGOS, MÉTIS; cf. ÎNTELEGERE. Termenul este reinvestit în engleza contemporană, odată cu etica prudențială legată de economie. Vezi PRUDENTIAL; cf. MORAL SENSE, RIGHT, UTILITY, WELFARE.

► DATORIE, ECONOMIE, GLÜCK, INGENIUM, SIMȚ COMUN, VALOARE

(trad. G. Sabău)

PULSIUNE

lat. *pulsio*
 engl. *drive, instinct, impulse*
 fr. *pulsion*
 germ. *Trieb*

► ANGOASĂ, ENTSTELLUNG, ES, FORȚĂ, GENDER, GESCHLECHT, INCONȘTIENȚĂ, IUBI (A), LIEB, PATHOS, PLĂCERE, SUFLET, VERNEINUNG, WUNSCH

Necesitatea de a traduce conceptul psihanalitic german *Trieb* a dat o nouă viață vechiului cuvânt francez *pulsion*, derivat din latinescul *pulsus* sau *pulsio* și rezervat până atunci domeniului fizic, ca echivalent al lui *poussée* („împingere”). Inspirându-se din tradiția romantică (forța vitală), dar și din psihofiziologie (forța măsurabilă) și biologie (unde *Trieb* desemnează instinctul), Freud construiește cu *Trieb* un model energetic care face posibilă înțelegerea unei transcripții psihice a marilor forțe somatice. Dacă traducerea lui *Trieb* prin instinct s-a impus pentru multă vreme în Franța, aceasta se întâmplă mai ales din cauză că nu a fost degajată clar specificitatea noțiunii freudiene: obiectul lui *Trieb* nu este predeterminat. Traducerea prin *pulsion* („pulsione”) s-a impus tocmai pentru a marca această specificitate. În schimb, diversele traduceri englezești (instinct, drive și instinctual drive) rămân independente de o alegere teoretică precisă: alegerea lui *drive*, termen de aceeași origine ca și *Trieb*, poate foarte bine să fie însoțită de o interpretare biologizantă a teoriei freudiene.

I. UZAJUL VECHI AL TERMENULUI FRANCEZ *PULSION*

În ciuda unei perioade de fluctuații și ezități datorate complexității noțiunii, termenul *pulsion* („pulsione”), preferat celui de *instinct* („instinct”), s-a impus în franceză pentru a traduce cuvântul german *Trieb* prezent în textele lui Freud. Acest termen prezintă deci particularitatea de a-și datora viața efectivă în limba franceză unei opțiuni de traducere.

Într-adevăr, el se folosește înainte de toate ca termen tehnic al vocabularului freudian, pe care și l-a însușit limbajul curent, ceea ce se poate explica prin popularizarea psihanalizei. Totuși, nu a fost nevoie să se creeze un neologism pentru a-l traduce pe *Trieb*, pentru că *pulsion* era deja prezent în limbă, însă ca obiect al unui uzaj aproape nul. De altfel, acest termen aproape că nu este atestat înainte de secolul XX. Lipsește mai cu seamă din *Dictionarul* lui Féraud (Marsilia, 1788) și din *Dictionnaire général de la langue française du commencement du dix-septième siècle jusqu'à nos jours* (Delagrave, 1899). Îl găsim totuși în *Grand Dictionnaire français-latin* al lui Jacob Stoer (Geneva, 1625), cu sensul de „acțiune de a împinge”. Întâlnim o ocurență cu aceeași semnificație la Voltaire: „Substanța focului, intrând în interiorul unui corp oarecare, îl dilată, împingându-i părțile în toate direcțiile; or, această «pulsione» [...]” (Voltaire, *Essai sur la nature du feu et sur sa propagation*, în *Œuvres complètes*, vol. 22, Mélanges, I, Garnier Frères, 1879). *Pulsion* este deci folosit ca un dublet științific al lui *poussée*, probabil din cauza proximității sale față de latină. Regăsim, într-adevăr, în mod direct în *pulsion* latinescul *pulsio*, supin al lui *pellere*, care înseamnă „a pune în mișcare”, „a împinge”, „a respinge”. De notat că substantivul corespunzător lui *pellere* este *pulsus*. *Pulsio*, care semnifică tocmai „acțiunea de a respinge”, are de fapt un uzaj rar și tardiv (secolul al IV-lea d.Ch.). De altfel, după *Französisches Etymologisches Wörterbuch* (1959) al lui W. von Wartburg, *pulsion* nu ar proveni din *pulsio*, ci dintr-o „derivare savantă a radicalului lui *pulsare*”, *pulsare* fiind forma intensivă a lui *pellere* și însemnând „a lovi, a împinge cu violență”.

II. SENSUL LUI *TRIEB*

Regăsim acest sens de „a împinge” în semnificația germană a lui *Trieb*, derivat din verbul *trieben*, al cărui sens general este de „a pune în mișcare”. Dar de ce necesitățile traducerii textelor lui Freud au condus la a (re)da viață unui termen nefolosit? După cum se întâmplă des în germană, avem de-a face cu un dublet germano-latin: *Trieb* este un cuvânt cu rădăcină germanică ce formează un dublet cu cuvântul de origine latină *Instinkt*, a cărui folosire nu este răspândită în literatura științifică decât începând din secolul al XIX-lea (în 1760, H.S. Reimarus își intitulează cartea despre instinctele animalelor *Triebe der Thiere*). Dar, așa cum se întâmplă frecvent, cei doi termeni nu sunt echivalenți. *Trieb* este un cuvânt vechi și de uzaj curent, în timp ce *Instinkt* este un cuvânt savant care trimite la semnificația precisă a instinctului în biologie, și anume „tendința înăscută spre acte

determinate (în funcție de specie), executate în mod perfect fără experiență prealabilă și subordonate unor condiții de mediu” (*Le Petit Robert*). *Trieb* are mai multe sensuri care oferă variațiuni pe o temă comună, acțiunea de a împinge: 1) o punere în mișcare mecanică; 2) odată cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, o împingere interioară fie a organismului (mai ales forța care face planta să crească), fie a sufletului, a psihicului. Conform dicționarului fraților Grimm (ediția din 1984), sensul esențial al lui *Trieb* este acela de „forță internă care împinge, care pune în mișcare (*innere triebende Kraft*)”. În mod destul de grosier, putem spune deja că germanul *Instinkt* conține ideea unui obiect sau a unei acțiuni determinate, în timp ce *Trieb* insistă mai mult asupra forței motrice care pune în mișcare organismul sau psihismul.

◆ Vezi textul încadrat 1.

III. *TRIEB* LA FREUD

În traduceri pe care le face în 1888 și 1892 după câteva texte ale lui Hippolyte Bernheim, Freud utilizează termenii *Instinct* (sau *Instinkt*) și *Trieb* în mod interșanjabil. Se va apropia însă de propriul concept ulterior de *Trieb*, pe de o parte în legătură cu marile nevoi ale activității psihice, în *Schița unei psihologii științifice* (*Entwurf einer wissenschaftlicher Psychologie*), studiu datând din 1895 și publicat după moartea sa, iar pe de altă parte în *Interpretarea viselor* (*Traumdeutung*, 1900), unde menționează dorința ca fiind o „forță pulsională” (*Triebkraft*) necesară formării visului. Abia în 1915 vom găsi la el definiții precise ale lui *Trieb*: în articolul metapsihologic „Pulsioni și destine ale pulsionilor” („*Triebe und Triebchicksale*”) și într-un paragraf reformulat, la acea vreme, din *Trei eseuri asupra teoriei sexualității* (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*), a cărei primă ediție datează din 1905. El scrie în această ultimă versiune:

Prin *pulsione* nu putem înțelege, mai întâi, nimic altceva decât reprezentarea psihică a unei surse de stimulări endosomate, care este activă în mod continuu, spre deosebire de *stimulare*, produsă de excitările punctuale ce provin din exterior. Pulsionea este deci unul dintre conceptele delimitării între psihic și corporal. Ipoteza cea mai simplă care ne vine în minte cu privire la natura pulsionilor ar fi că acestea nu posedă nici o calitate în ele înseși, ci că sunt doar considerate o măsură a exigenței de lucru la care este supusă viața psihică. Ceea ce distinge pulsionile unele de altele și ceea ce le conferă trăsături specifice este legătura cu *sursele* lor somatice și cu *scopurile* lor. Sursa pulsionii este un proces de excitare în interiorul unui organ, iar scopul proximal al pulsionii este suprimarea acestei stimulări somatice.

I, 5, *GW*, vol. 5, pp. 67-68.

Articolul „Pulsioni și destine ale pulsionilor” adaugă două elemente sursei și scopului. Pe de o parte, el dă un nume elementului cantitativ al pulsionii, „factorului motor, sumei de forță sau măsurii exigenței de lucru pe care ea o reprezintă”: acest nume este *der Drang*, redat de la prima traducere franceză prin *poussée* („împingere”). Avem de-a face în fond cu acțiunea de a împinge sub forma cantitativă pe care o reda

Voltaire prin *pulsion* („pulsione”). Freud precizează că „acest caracter de împingere este [...] esența însăși a pulsionii”. Caracterul redundant al formulei este propriu traducerii. În germană, *Trieb* este o extensiune a lui *Drang* la ansamblul suflet-corp: în franceză, termenul *pulsion* este mai întâi resimțit ca o formă savantă și tehnică a lui *poussée*. Pe de altă parte, același articol indică faptul că pulsionea are un obiect. În mare măsură, definirea raportului dintre pulsione și obiectul său este cea care a contribuit la alegerea altui termen decât „instinct” pentru traducerea lui *Trieb*: „Obiectul pulsionii este acel ceva în care sau prin care pulsionea își poate atinge scopul. Este tot ce există mai variabil în pulsione, nu îi este atașat la origine, ci se subordonează acesteia doar în virtutea facultății sale de a face posibilă satisfacția” (Freud, *Métapsychologie, Pulsions et destins des pulsions*, „Folioles essais”, Paris, 1986, pp. 18-19, trad. fr. modif.).

Termenul freudian *Trieb* reunește așadar mai multe dimensiuni:

1. Dimensiunea biologică: referirea la marile nevoi ale corpului, care trimit la o natură biologică a pulsionii, rămâne constant prezentă. O atestă primele fraze, niciodată modificate, ale primei ediții a celor *Trei eseuri*: „În biologie, exprimăm existența nevoilor sexuale la om și la animal prin ipoteza unei «pulsioni sexuale» (*Geschlechtstriebes*). Ne sprijinim atunci pe analogia cu pulsionea de a se hrăni (*Trieb nach Nahrungsaufnahme*), foamea” (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie [Trei eseuri asupra teoriei sexualității]*, *GW*, vol. 5, p. 33). Traducerea prin „instinct sexual” n-ar avea aici nimic surprinzător. În prefața sa la a patra ediție (1920, *GW*, vol. 5, p. 31), Freud vorbește despre o „parte a teoriei

care este la frontiera biologiei”. Putem presupune că face aluzie la pulsione.

2. Dimensiunea romantică: de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când *Trieb* capătă sensul de „forță internă naturală ce acționează asupra sufletului și corpului”, acest termen devine un concept-cheie al romantismului german. Raportul cu un obiect determinat este mai puțin important decât ideea activităților multiple la Goethe, care multiplică *Trieb*-urile (Cotta, vol. 47, p. 299): *Äußerungstrieb* (pulsione de exteriorizare), *Lusttrieb* (pulsione de plăcere), *Nachahmungstrieb* (pulsione de imitare), *Bildungstrieb* (pulsione de formare).

H. Vermorel insistă asupra importanței termenului la poezii și naturaliști (Goethe, în primul rând), filosofi (de exemplu, Fichte) și psihiatrii romantici germani (mai cu seamă J.C.A. Heinroth): „Fondând o psihologie care încorporează conceptul de inconștient, romanticii au utilizat cuvântul *Trieb* în sensul de forță psihică vitală” („La pulsione de Goethe à Freud”, *Bulletin du groupe lyonnais*, nr. 16, 1989, pp. 13-27).

3. Dimensiunea psiho-fizică: *Schița* atestă importanța unei scheme energetice de origine fizică aplicată funcționării psihice. Freud este legat, prin maestrul său E.W. von Brücke, de curentul psiho-fizic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă de H. von Helmholtz, care utilizează termenul *Triebkraft* pentru a desemna forța mecanică (H. Vermorel). Putem nota totuși că Școala lui Helmholtz, sub aparențe strict pozitivistice, rămâne în strânsă dependență de *Naturphilosophie*, provenită în special de la Schelling: inspirația romantică pare deci centrală și permite mai cu seamă înțelegerea speculațiilor lui Freud asupra pulsionii de moarte și referințele sale constante la *Faust* al lui Goethe.

1

Trieb la Kant și Goethe

► ANIMAL, BILDUNG

Găsim o urmă a distincției între *Trieb* și *Instinkt* la Kant, în *Critica facultății de judecare*. În paragraful 83, *Trieb* este folosit pentru a desemna dorința animală în om: „[...] tirania dorințelor (*Begierden*) prin care, legați de anumite obiecte naturale, devenim incapabili să alegem, lăsându-ne înlănțuiți de pulsioni (*Triebe*) pe care natura ni le-a dat ca fire călăuzitoare, pentru a nu neglija și pentru a nu ofensa în noi predispoziția animalică”. Într-o notă din paragraful 90, *Instinkt* semnifică activitatea determinată a animalului: „[...] și vrem să indicăm în același timp prin aceasta că fundamentul facultății tehnice a animalelor (*des tierischen Kunstvermögens*), pe care o numim instinct (*Instinkt*), deși specific diferit de rațiune, are totuși un raport asemănător cu efectul său (dacă se compară construcțiile castorilor cu cele ale omului)”.

Însă distincția nu este de fapt atât de radicală: în secolul al XIX-lea, *Trieb* poate

fi utilizat în sensul precis de instinct ca „tendință înnăscută spre niște acte determinate”, iar *Instinkt* poate lua sensul mai general de „forță internă naturală” (Goethe către Schiller: „Săptămâna trecută am fost jucăria unei stranii forțe interne [*Vorige Woche bin ich von einem sonderbaren Instincte befallen worden*]”). Dar semnificațiile rămân diferite, iar *Treib* nu este așadar simplul dublet al lui *Instinkt*.

Pe lângă uzajul curent, *Treib* este utilizat în secolul al XVIII-lea și pentru a germaniza o expresie latină, *nisus formativus* („impulsul formativ”), care desemnează principiul de organizare a materiei vii sau, mai precis, activitatea materiei organizate în operația sa de formare. În paragraful 81 din *Critica facultății de judecare*, consacrat epigenezei și preformării, Kant citează lucrarea epigenetului Johann Friedrich Blumenbach *Über den Bildungstrieb* (1781). El arată că acesta diferențiază „pulsionea de formare”, ca „putere a materiei

(*Vermögen der Materie*)”, de „simpla forță de formare mecanică (*bloß mechanische Bildungskraft*)”. *Bildungstrieb* este tradus prin *tendance formatrice* („tendință formatoare”) de către A. Philonenko (Vrin, Paris, 1986) și prin *pulsion de formation* („pulsione de formare”) de către A.J.-L. Delamare (Gallimard, Paris, 1985). În lucrarea sa *Despre morfologie*, Goethe reia această distincție: „Cuvântul forță (*Kraft*) descrie mai întâi ceva pur fizic, chiar mecanic, iar ceea ce trebuie să se organizeze pornind de la materie rămâne pentru noi o chestiune obscură și incomprehensibilă. Blumenbach este cel care a găsit expresia definitivă și perfectă, dând o turnură antropomorfică formulei ce trebuia găsită și numind ceea ce era dezbătut *nisus formativus*, pulsione (*Trieb*), activitate intensă care trebuia să se afle la originea efectivă a formării” (J.W. Goethe, *Zur Morphologie*, în *Sämtliche Werke*, Hanser, München, vol. 12, 1989, p. 101).

Sensul precis pe care *Trieb* îl ia la Freud începând din 1915 va permite să se urmărească în special avatarurile „pulsunii” sexuale, mai precis sub forma „pulsunilor parțiale” (*Parti-altriebe*). Desigur, nu este eliminată orice referință la biologie, dar nu se pune problema relației determinate cu un obiect. Iar legătura cu biologia apare și mai problematică atunci când Freud emite ipoteza unei „pulsuni de moarte”, în *Dincolo de principiul plăcerii* (1920).

IV. TRADUCERILE FRANCEZE PENTRU *TRIEB* ÎN CONCEPȚIA LUI FREUD

Complexitatea noțiunii freudiene permite explicarea fluctuațiilor în traducerea franceză. Putem relua, în legătură cu Freud, ceea ce scria Charles Du Bos despre Goethe: „Pentru a reda toate conotațiile esențiale ale cuvântului *Trieb* la Goethe, am avea nevoie de cele trei cuvinte ale noastre *instinct* («instinct»), *besoin* («nevoie») și *propulsion* («propulsie»), ca să nu mai vorbim de *impulsion* («impuls»)» (*apud* H. Vermorel, 1989, p. 19). Este vorba, de fapt, de a reda în același timp ideea de forță motrice și de tendință, fără a putea face dinainte considerații asupra naturii înăscute sau dobândite a procesului (pentru Freud, dacă pulsunile parțiale sexuale sunt înăscute, destinul lor este în mare parte legat de istoria individului: în parte doar, pentru că cele *Trei eseuri* insistă asupra caracterului ereditar al barierelor psihice – deznădejde, rușine etc. – ridicate împotriva pulsunilor parțiale în timpul perioadei numite „de latență”). *Besoin* („nevoie”) este rezervat pentru *Bedürfnisse*, iar *impulsion* („impuls”) pentru *Impuls*. Dar cum a fost tradus termenul *Trieb*?

Dacă primele traduceri din opera lui Freud în franceză s-au făcut destul de târziu (cu o singură excepție, începând din 1920), problemele de unificare a vocabularului lor au fost ridicate foarte devreme. La scurt timp după crearea Societății psihanalitice de la Paris (1926), a fost constituită o comisie lingvistică pentru unificarea vocabularului psihanalitic francez. În procesul-verbal al ședinței din 31 mai 1927, putem citi: „Referitor la propunerea dlui Hesnard, vocabula *pulsion* este adoptată în unanimitate pentru a traduce *Trieb*” (*Revue française de psychanalyse*, 1927, n. 1, p. 406). Dar, înainte de 1967, când a apărut *Vocabulaire de la psychanalyse* (J. Laplanche și J.-B. Pontalis, PUF, Paris, 1967), care a fixat această alegere terminologică, decizia comisiei a avut un efect minor. Ne vom limita aici la traducerea a două texte majore.

În ediția din 1934 a celor *Trei eseuri* traduse de B. Reverchon (Gallimard, Paris, ed. I, 1923) nu se ține deloc cont de decizia comisiei. *Trieb* este tradus aici prin *instinct* (în expresiile cele mai „biologice”) sau *tendance* („tendență”) (mai ales când Freud definește în mod riguros conceptul); câteodată chiar, cuvântul nu este nici măcar tradus (astfel, sintagma *sexuelle Triebkräfte* este redată prin *forces sexuelles* [„forțe sexuale”). Traducerea textului *Trieb und Triebchicksale* făcută de M. Bonaparte și A. Berman (*Revue française de psychanalyse*, 1936, IX, 1, pp. 29-47) apare în 1936 sub titlul *Les Pulsions et leurs destins*. Dar titlul este înșelător. Găsim câteva ezitări surprinzătoare: „Cum se comportă instinctul (*l'instinct*) față de excitație? Nimic nu ne împiedică să integrăm

conceptul de pulsione (*pulsion*) în cel de excitație, nici să spunem că instinctul (*l'instinct*) este o excitație în sens psihic” (p. 30). Însă termenul *instinct* este apoi folosit aproape în mod exclusiv.

Putem tranșa problema interpretării dominante a noțiunii de *Trieb* în Franța urmând o expunere teoretică a lui M. Bonaparte, apărută în *Revue française de psychanalyse* în 1934 și intitulată „Introduction à la théorie des instincts”. Parafrazând textul celor *Trei eseuri*, autoarea furnizează o interpretare a lor într-un sens clar biologic: „Încă de multă vreme se spunea: cele două mari instincte care animă ființele vii sunt foamea și iubirea. Dar, în timp ce termenul «foame» implică deja în sine noțiunea dinamică de pulsione biologică, pulsionea biologică aflată la originea tendințelor amoroase nu posedă un nume echivalent în limbajul popular. O asemenea pulsione trebuie totuși postulată și tocmai de aceea știința psihanalitică creată de Freud a conferit forței biologice care se dovedește a fi sursa tuturor fenomenelor sexualității numele generic de «libido»”. Originalitatea lui Freud pare să conste în faptul de a fi acordat un loc preponderent „pulsunii sexuale”, și nu de a fi dat conceptului de *Trieb* un sens ireductibil la semnificația sa biologică curentă. Înțelegem că, deoarece termenul *pulsion* („pulsione”) este interpretat într-un sens biologic, *instinct* („instinct”) poate fi utilizat fără dificultate în continuarea acestui text și mai ales în titlu.

Deci *Vocabulaire de la psychanalyse* a fixat uzajul lui *pulsion* pentru traducerea lui *Trieb*, uzaj reafirmat în *Œuvres complètes de Freud / Psychanalyse* (PUF). Autorii săi insistă asupra diferenței dintre conceptul freudian și uzajul lui *Instinkt*, care desemnează „un comportament fixat în mod ereditar și apărând sub o formă aproape identică la toți indivizii unei specii” (articolul „Pulsion”, p. 360). A traduce *Trieb* prin *instinct* sau *tendance* („tendență”) ar fi echivalent, conform acestora, cu a „estompa originalitatea concepției freudiene, mai ales teza caracterului relativ indeterminat al impulsului motivant, noțiunile de contingență a obiectului și de variabilitate a scopurilor” (articolul „Instinct”, p. 203).

♦ Vezi textul încadrat 2.

V. TRADUCERILE ÎN ENGLEZĂ: *INSTINCT*, *DRIVE*

În ceea ce privește traducerea în engleză ale lui *Trieb*, trebuie și în acest caz să distingem mai multe probleme. Din punct de vedere strict terminologic, *drive* este echivalentul lui *Trieb*: ambele cuvinte provin din goticul *dreiban*. Dacă *drive* evocă ideea de mișcare (*to drive* reține mai ales primul sens, cel fizic, al lui *trieben*: „a pune în mișcare”), sensul de „forță internă naturală”, care s-a impus în romantismul german, apare în schimb extrem de tardiv în engleză; el lipsește încă din ediția din 1933 a *Oxford English Dictionary*. Ediția din 1989 menționează un sens psihologic, care este echivalent în realitate cu a face din *drive* un sinonim al lui *instinct*, cuvânt de vechi uzaj pentru desemnarea unei tendințe înăscute a ființelor vii de a îndeplini anumite acte: *What instinct hadst thou for it?* („Ce instinct ai pentru asta?”) (Shakespeare, *Henric al IV-lea*, partea I, II, 4, 299). *Instinct* este versiunea

adoptată de J. Strachey, principalul traducător al operelor complete ale lui Freud în engleză (*Standard Edition*, 1953-1966). Acesta oferă explicații în „Însemnări asupra câtorva termeni tehnici a căror traducere necesită un comentariu” (*Standard Edition*, vol. 1, 1953, pp. XXIV-XXV). Justificarea sa, și în acest caz, este în sine o interpretare: „Nu încapem îndoială că, din punctul de vedere al biologiei moderne, Freud a folosit termenul *Trieb* pentru a desemna concepte diferite” (*ibidem*). Dar acest punct de vedere este oare

singurul pertinent? Și Freud nu dă o definiție precisă a ceea ce înțelege prin *Trieb*?

Trebuie notat că, spre deosebire de termenul francez *pulsion*, *drive* este un cuvânt foarte curent (mai ales în anglo-americană), dar al cărui uzaj în psihobiologie este recent. Nu se distinge în mod riguros de *instinct*. Putem observa un curios efect de încrucișare: însemnarea lui J. Strachey este contemporană cu *Vocabulaire de la psychanalyse*, dar sensul și efectul său sunt inverse. Lucrarea franceză a stabilit definitiv

2

„Libidoul” ca forță pulsională a vieții sexuale

În timp ce adjectivul *libidineux* („libidinos”) (derivat din latinescul *libidosus*, frecvent la Cicero și Seneca) apăruse în limba franceză în secolul al XIII-lea (în *Romanul celor șapte înțelepți*), pentru a fi adoptat de Academie în 1762, substantivul *libido* nu-și face intrarea, ca în alte limbi europene, decât în secolul al XIX-lea, ca termen al vocabularului psihologiei medicale și al sexologiei, mai ales germane. Urma să se impună după aceea, la începutul secolului XX, printre intraductibilele psihanalizei, cu sensul de „forță pulsională a vieții sexuale”, sens pe care i-l dă Freud, de exemplu, în 1933, în *Nouvelles Conférences d'introduction à la psychanalyse* (Gallimard, Paris, 1984, p. 176). Tocmai în jurul acestei noțiuni va dezvolta acesta din urmă etapele teoriilor sale despre pulsioni și despre rolul sexualității în psihism. El explică în 1905, în primul dintre cele *Trei eseuri asupra teoriei sexualității* (*Trois Essais sur la théorie sexuelle*, Gallimard, Paris, 1987, p. 37), alegerea acestei vocabule prin analogia între pulsionea de alimentare, pe care o numim „foame”, și pulsionea sexuală: cum „[acesteia din urmă] îi lipsește o desemnare echivalentă cuvântului «foame», știința folosește în acest scop termenul *libido*”. Într-o notă adăugată la acest studiu în 1910, Freud face următoarea remarcă: „Singurul termen potrivit din limba germană, *Lust*, este din nefericire echivoc și desemnează atât nevoia manifestată, cât și satisfacția resimțită” (vezi PLĂCERE).

Latinescul *libido* (sau *lubido*), care derivă din impersonalul *libet* (sau *lubet*), cu sensul de „place” și semnificând „dorință, poftă și, în mod particular, dorință senzuală și erotică” (Ernout și Meillet, s.v. „*lubet*”), provine dintr-o „rădăcină indo-europeană cu caracter probabil popular”, în special de la termenul sanscrit *lubh* (*lúbhyati*, „dorește”) și, prin aceasta, se regăsește în termenul german *Liebe* și în englezescul *love*. Prezent mai ales la Cicero, care îl preferă în locul lui *cupiditas* pentru a traduce grecescul ἐπιθυμία („dorință”), termenul *libido* pare să sugereze la Ovidiu ideea că o asemenea formă de dorință ar fi într-o oarecare măsură apanajul sexua-

lității feminine. Această idee reapare în *Sexualwissenschaft*-ul germanic atunci când clitorisul este considerat *sedes libidinis* (cf. P. Kaufmann, *Encyclopaedia Universalis*, 1990, s.v. „Libido”); în ceea ce îl privește, Freud o va combate afirmând că „nu există decât un singur libido care este pus în serviciul funcției sexuale atât masculine, cât și feminine” și că, dacă legătura stabilită în mod convențional între virilitate și activitate ne incită să calificăm libidoul ca viril, acesta nu este totuși total lipsit de scopuri pasive (*Nouvelles Conférences*, p. 176).

Odată cu creștinismul, libidoul ocupă un loc important în teologia morală, mai ales la Sfântul Augustin, care va marca profund, în privința acestui aspect, epocile ulterioare. Dintre cei trei termeni *cupiditas*, *concupiscentia* și *libido*, care nu sunt, de altfel, univoci, Augustin face din acesta din urmă sinonimul lui *concupiscentia carnis*, adică dorința sexuală, mai puțin atunci când se precizează că libidoul vizează un obiect care nu este sexual (precum alcoolul, banii, puterea). Dar acest libido augustinian are drept caracteristică principală faptul de a fi o dorință dereglată din punct de vedere moral printr-o vehemență care pervertește voința. El devine o plăcere a răului, care provine din prima plăcere pe care a resimțit-o umanitatea în păcatul originar și care suscită apetitul pentru noi păcate, păcatele personale ale oricărui descendent al lui Adam, prin care „sunt excitate zonele obscene ale corpului”.

În ciuda insistenței asupra dezordinii morale a voinței pe care o reprezintă pentru el libidoul, Augustin pare totuși, raportându-l în principal la pulsionea sexuală dotată cu un dinamism propriu, mai aproape de Freud decât sunt sexologii de la sfârșitul secolului al XIX-lea, și în special mai aproape decât Jung. Într-adevăr, aceeași, precum Albert Moll, Henry Havelock Ellis și Richard von Krafft-Ebing, utilizează sintagma latină – considerată a fi, prin aceasta, mai „științifică” – *libido sexualis* pentru a desemna obiectul unei noi discipline însărcinate să descrie trăsăturile, clasate fie ca normale, fie ca patologice, ale unui „instinct” care ține de biologie sau de

cultură în general. În timp ce libidoul freudian este dorință față de un obiect a cărui posesie constituie scopul pulsionii sexuale, Jung face din libido, în *Wandlungen und Symbole der Libido* (1921), o tendință total desexualizată, orientată spre lume, și nu spre un obiect al satisfacției erotice, mai degrabă deschisă către viitor decât determinată de trecutul subiectului, asimilată unui fel de elan vital și redusă la un simplu „interes” de natură existențială.

La Freud, libidoul, identificat cu energia pulsionii sexuale, se fixează asupra unor obiecte în investirea cărora se poate schimba după voie, la fel cum poate să-și schimbe scopul, ca în sublimare. În realitate, tocmai prin acest libido înțeles în sensul unui apetit față de obiect de-a lungul unei serii al cărei moment inițial datează de la „prima prezență securizantă”, cea a mamei care hrănește, în ciuda importanței – secundare, de fapt – pe care o acordă „libidoului eului”, se opune Freud, în modul cel mai radical, teoretizării lui Jung, care se bazează pe „introversie”, adică pe retragerea libidoului asupra lumii interioare a subiectului. Și chiar când propune un nou dualism între pulsionea de viață și pulsionea de moarte și când asimilează libidoul cu *Erôs*-ul poezilor și filosofilor, autorul lucrării *Dincolo de principiul plăcerii* păstrează toată pregnanța acestuia în grafia sa latină, care traduce universalitatea conceptului de sexualitate și nu necesită deci o transcriere în alte limbi. În această privință, păstrând termenul latin, Freud folosește în mod subversiv vechiul jargon al specialiștilor. El face din libido miza unui scandal care se va manifesta începând din 1910 în multiple rezistențe opuse în fiecare țară psihanalizei, calificată întotdeauna și peste tot ca doctrină pansexualistă: „prea «germanică» în ochii francezilor, [...] prea «evreiască» pentru nazism, prea «burgheză», în fine, pentru comunism, adică, la fel ca pentru Jung, mereu prea «sexuală»” (É. Roudinesco și M. Plon, *Dictionnaire de la psychanalyse*, Fayard, Paris, 1997, p. 626).

Charles BALADIER